

LENGYELORSZÁG

LAGZI ISTVÁN

Grossaktion in Warschau — a varsói nagy akció

*A fogalmak: erény és gonosztett
igazság és hazugság
szépség és rútság
bátorság és gyávaság
csupán kongó szavak.*

(Tadeusz Rózewicz: Megmenekültem.
Kerényi Grácia fordítása.)

A 35 napig tartó 1939. évi szeptemberi hadjárat Lengyelország állami függetlenségének — újbóli — elvesztésével, az ország kettéosztásával végződött. Kezdetét vette a nemzeti vagyion kifosztása, mely a kulturális értékek tönkretételével, a lakosság tömeges letartóztatásával, deportálásával, kivégzésével párosult.

A csehországi *Lidice*, az angliai *Couventry* — más elpusztított, felégetett európai helységekkel együtt belekerült a „történelmi” köztudatba. De számon kell tartanunk a varsói gettóban történeteket, a több mint 50 *lengyel* helységet, ahol a lakosság Lidicénél is kegyetlenebb sorsra jutott, ahol egyetlen ember, egyetlen ház sem maradt épségben, ahol mindenki meghalt, ahol minden építmény elpusztult.

*

A második világháborút megelőzően Lengyelországban mintegy 3,5 millió állampolgár (Varsó lakosságának 29,1 százaléka, 380 567 személy) vallotta magát zsidónak, 95 százalékuk héber anyanyelvű volt. A lengyelországi zsidóság — Leslaw Bartelski szerint — 12 zsidó (héber) tanítási nyelvű gimnáziumot, 14 középfokú szakiskolát, 226 elemi iskolát tartott fenn. Anyanyelvükön 130 irodalmi és tájékoztatósi folyóirat, 11 időszakos tudományos kiadvány, évente 400 könyv és brossúra jelent meg. Az ország különböző helységeiben 15 zsidó színház működött. Az orvosok, ügyvédek, kereskedők jelentős részét a zsidó népesség adta. A zsidó burzsoázia a lengyel gazdasági élet alakításában — hagyományosan — jelentős, egyes területeken *döntő* szerepet játszott. A lengyelországi zsidó kultúra központjaiban (Varsó, Lódz, Lemberg, Vlnó) pezsgő irodalmi, színházi, valamint gazdasági, üzleti életnek 1939 szeptemberéig véget vetett.

A náci közigazgatás bevezetése után a lengyelországi zsidók helyzetében is döntő változás következett be. A háború éveiben Lengyelországban összesen 379 gettót, valamint 21 ún. maradék — munkavégzésre is alkalmas — gettót (Restghetto) létesítettek. Az első elképzelés az volt, hogy a zsidókat a San folyó melletti Nisko helység környékén „telepítik le”, majd egy lublini „zsidó rezervátum” terve is felmerült. A Franciaország felett aratott gyors német győzelem után felmerült olyan terv is, amely szerint a zsidókat Madagaszkár szigetén gyűjtötték volna össze. Végül egyik elképzelés megvalósítására sem került sor. A zsidók összegyűjtése,

gettókbe zárása 1939 októberétől azonban nagy erővel folyt. Az első „igazi” zsidó gettót Piotrków Trybunalski városban 1939 októberében létesítették. Lódzban december 10-én „kerítették körül” a zsidókat. A Főköormányzóság központi gettóját 1940. október 20-án Varsóban alakították ki. (A zsidó negyed lezárása után 3770 zsidó üzlet, 600 műhely és kisüzem raktárakkal, készletekkel együtt német, azaz „árja” kézre került.) Krakkkóban 1941. március 3-án, Kielcében március 31-én létesítettek gettót. A zsidók ellen fontos rendszabályokat léptettek életbe. 1940 elejétől nem utazhattak vonaton. Éttermekből, szórakozó helyekről elbocsátották a zsidókat, sőt a zsidó származásúakat is. A zsidónak minősített orvosoknak megtiltották az „árja” betegek gyógyítását. A zsidó ügyvédek is elbocsátásra kerültek. Zsidóknak — később — tilos volt nyilvános helyeken megjelenni, a Dávid-csillag viselésére kötelezték őket. A rendszabályok egyre szigorúbbak lettek. Hans Frank főköormányzó rendelkezése értelmében 1941. október 15-től a zsidóknak halálbüntetés terhe mellett tilos volt elhagyni a részükre kijelölt gettót, tartózkodási helyüket. A zsidóknak segítséget nyújtókat ugyancsak halálbüntetéssel (vagy kényszermunkára való hurcolással) sújtották.

Az olvasóban felvetődhet a kérdés, milyen volt, hogyan „működött” a varsói gettó? Hogyan, milyen körülmények között éltek az emberek? A gettó — egy-két hónap kivételével — szervezett, mozgalmas képet mutatott. Sós Endre megfogalmazásában a „...varsói gettó volt a német megszállás alatt sínylődő európai területek egyetlen olyan szigete, amelyen nem működhetett a hitleri közigazgatás és jogszolgáltatás”. Belső életét a megszállók által is elfogadott Zsidó Tanács (Judenrat) irányította, a rendfenntartás feladatát — a sok bírálatot kiváltó — zsidó rendőrség látta el. Illegális iskolák működtek, a gettó sajtója a „helyzet”, s nem mindig, s nem következetesen a „valóság” ismertetését tűzte ki célul. Virágzott a feketekereskedelem, a korábbi társadalmi rétegek „átrétegződtek”. A 70 ezer munkanélküli mellett a menekültek, a „pótlólag” Varsóba telepítettek, az éhezők, a fagyhaláltól menekülő emberek tízezrei (!) „új viszonyokat” teremtettek. Az életért folyó küzdelem új normákat hozott a felszínre. A korábbi értékrendszerek alapvetően módosultak. Az igazság és a hazugság, az élet és a halál közötti határok olykor elmosódtak. Az életbenmaradás, a túlélés jelentősége megnőtt. A megszállók rendelkezéseinek leginkább kitett zsidó kispolgárság, a „megalapozatlan egzisztenciájú” emberek tízezrei, az értelmiség jelentős része válságos helyzetbe kerültek. A lélekszámban megfogyatkozott zsidó nagytökések, a még „kellő” tartalékokkal rendelkezők rétege mellett új, elit réteg, az illegális termelésben, értékesítésben vagyont — és élelmet — szerzetek csoportja jelent meg. Számuk nem volt jelentéktelen, hiszen az „új elit” réteghez, a németeket sikerrel lepénzelők csoportjához több ezer család tartozott (igaz, csak kis részüknek sikerült életben maradnia).

A néhány négyzetkilométer területű varsói gettó 400 ezer lakójának élete rövid idő elteltével kibíráhatatlanná vált. Elfogytak a tartalékok, a gyógyszertárakba, üzletekbe nem érkezett több áru. A német precizitással elzárt gettóban 1943 februárjáig éhezés és betegség miatt 96 ezer ember halt meg. A varsói közigazgatási egység (distrikt) vezetője, Ludwig Fischer szerint a zsidótlanítási akcióban az éhezés és a betegség kiemelkedő szerepet kapott. A „...zsidók nyomorultul éhen fognak halni, s a zsidó kérdésből [csak] a tetemét marad hátra.” Szinte hihetetlen, hogy a nyomorúságos körülmények között a gettóban mennyiségileg és minőségileg is jelentős termelőmunka folyt.

Az 1941 elején már 450 ezer főt (később a létszám még növekedett) befogadó gettó területén — Marian M. Drozdowski szerint — számos üzem, műhely épült. Több ezer alkalmi „műhelyben 20,1 ezer munkás dolgozott. A száz munkásnál többet foglalkoztató üzemből a gettó területén kilenc működött. A Fritz Schultz és a Walter Caspar Toebebens több mint 10 ezer, a Bernhardt Hallmann cég 1000 munkást foglalkoztatott. A Weitz üzemekben 30 ezer zsidó munkás tevékenykedett. 1942 közepén a gettóban — a Zsidó Tanács adatai szerint — mintegy 65 ezer személy a német hadiipar részére dolgozott. Az ipar területén foglalkoztatottak 47 százaléka — a németek által gúnyosan „kefektők”-nek nevezett zsidó munkások — kisipari, kisegítő munkát végeztek. A foglalkoztatottaknak csak 5 százaléka dolgozott kifejezetten

nagyüzemekben. A kereskedelemben és a szolgáltatásban a foglalkoztatottak 24 százaléka talált munkát és „megélhetést”. Az adminisztratív, népjóléti területen dolgozók száma mintegy 2,5 ezer volt. A gettó lakóinak egy részét, mely nem dolgozott, kényszermunkára, más helységekre vitték. (A férfiak közel 15 százaléka munkatáborokban dolgozott.)

A gettóban ötletekben nem volt hiány, de a rendelkezésre álló — egyre csökkenő mennyiségű — élelmiszert megsokszorozni nem lehetett. A gettó lezárása utáni hónapokban még kevés probléma adódott. Az élelmiszerek árai gyorsan nőttek, de a legszükségesebb cikkek hozzáférhetőek maradtak. A gettóbeliek helyzete 1941-től élelmezés szempontjából is gyorsan romlott. „1941-ben a cukor és kenyér élelmiszerjegyek kiadására került sor. Kenyérből havonta 2,5 kilogramm, cukorból 18—27 dkg volt a fejadag. 1941 novemberétől a kenyérfejadag 2 kilogrammra csökkent. Más élelmiszerek, pl. burgonya, lekvár, mûméz stb. elvéve és kis mennyiségben állt rendelkezésre” olvashatjuk Ruta Sakowska 1972-ben megjelent tanulmányában. A gettóban 1941-től — *átlagban* — a jegyre beszerezhető élelmiszerek napi 230 (más adatok 336, illetve 180) kalóriát biztosítottak. Kiáltó ellentmondásnak tűnik, de ma már köz tudott, hogy a gettóban sokan a kivételezettek közé tartoztak. A Zsidó Tanács és rendőrség funkcionáriusainak naponta és személyenként 1665, a gettó munkásarisztokráciájának 1544, a szakipari műhelyekben dolgozóknak 1229 kalóriaértékű élelmiszer jutott. A hajléktalanok, munkanélküliek (70 ezer személy), a koldusok sorsa eleve reménytelen volt. (1943-ban az egy főre jutó napi — átlagos — kalóriaérték Angliában 2800, Németországban 1980, a Cseh-Morva Protektorátusban 1920, Franciaországban 1080, a Főköormányzóságban 855 [!] volt.) A gettóbeli — igen nagy tételeket forgalmazó — feketekereskedelem sem tudta kielégíteni az igényeket. Az emberek többsége éhezett, tízezrek haltak éhen. A házak lakói szünet nélkül felhívásokkal ostromolták a járőkelőket: „Segíts a betegnek!”, „Egy tál ételt az éhezőknek!”, „Segíts a gyermekeken!” A tömegméretű éhezés mérséklésére „Nem áldozat, hanem hozzájárulás, nem alamizsna, hanem kötelesség!” jelszóval gyűjtést, gyűléseket szerveztek. Az eseteken azonban a társadalmi összefogás sem segíthetett.

Az összeczártság, az élelem- és tüzelőhiány, az egészségügyben mutatkozó súlyos hiányosságok, a járványok miatt tízezrek pusztultak el. Az említett okok miatt 1941-ben 43 036, 1942 első felében 29 788 gettóbeli lakos halt meg. A statisztikák szomorú tényekről tudósítanak: 1939 szeptemberétől 1943 júliusáig 100 ezer ember „természetes halállal” halt meg a gettóban.

A gyermekek sorsa különösen nehézé vált. Alicja Szlazakowa dr. Korczak tevékenységéről írott tanulmányában idézett a gettóbeli árva gyermekek leveléből, melyet 1942 májusában egy közeli (részben a gettó területén tevékenykedő templom) plébánosához írtak: „Tisztelt Plébános Atyát tisztelettel kérjük, hogy engedje meg nekünk, hogy néhányszor — szombaton a korai órákban, lehetőleg 6.30—10 óra között — megtekinthessük a templomkertet. A szabad levegőre és zöldre vágyunk. Nálunk fülledtség és zsúfoltság van. Szeretnénk megismerkedni, megbarátkozni a természettel. Nem fogjuk megrongálni a beültetett területet. Nagyon kérjük ne utasítsa vissza kérésünket.” Aláírás: Zsigmondka, Sémi, Áronka.

A zsidó értelmiség egy része már a szeptemberi hadjárat napjaiban életét veszítette. Igen sokan a megszállók első áldozatainak a listájára kerültek (Stefan Napierski — Marek Eiger, Rafael Blütht). A gettó létesítésével a fővárosi zsidó értelmiségiek sorsa is reménytelenné vált. A nehéz körülmények ellenére a kulturális élet területén még számos jelentős teljesítményre nyílt lehetőség. A szociáldemokrata indíttatású *Bund* számottevő propagandamunkája eredményeképpen a gettóban 12 zsidó időszakos kiadvány (folyóirat) jelent meg, számos röplap, felhívás, tájékoztató került terjesztésre. 1940-ben (1941 januárjáig bezárólag) a varsói gettó területén 30 (17 zsidó, 5 héber és 10 lengyel nyelvű) nyomdailag előállított kiadvány látott napvilágot. A gettóban a zsidó kulturális intézmények egy részének működésére is lehetőség nyílt. A Zsidó Tanács támogatásával a „Sztuka” kávéházban kabaré- és irodalmi előadások voltak. Janusz Korczak és Iccak Kacnelson az ifjúság körében végzett felbecsülhetetlen

értékű kulturális munkát. Számos irodalmi alkotás (Jiow. *Biblisze tragedie in draj aktu*; Dos lid wegn Szlomo Zelichowski), cikk, tudósítás, politikai röplap került terjesztésre. Számos régi irodalmi művet is népszerűsítettek. A gettó életének jelentős eseménye a dr. Janusz Korczak néven ismert dr. Henrik Goldszmit által létrehozott árvaház (Dom Sierot), mely főleg adakozásból, a koncertekből befolyó összegekből tartotta fenn magát.

A kulturális életnél is sokszínűbb politikai tevékenység bontakozott ki. Az egyik legjelentősebb politikai erő a lengyel szocialistákkal való együttműködésben gazdag hagyományokkal rendelkező *Bund*, a zsidó munkásság, kisiparosok, kispolgárok hagyományos szervezete képviselte. A gettóban is megalakult a Szovjetunió Barátainak Társasága, a Munkás-Paraszt Harci Szervezet, a „Sarló és Kalapács”, a „Spartacus” szervezet és a Felszabadítási Harci Szervezet. 1942 márciusában Józef Lenartowski, a Lengyel Munkáspárt (PPR) meghatalmazottjának vezetésével életreihívták a párt helyi szervezeteit. Néhány hónap elteltével a gettóban a munkáspárt tagsága 500 főt számlált, a Népi Gárda gettóbeli szervezetéhez pedig 10 harci egység tartozott. A PPR kezdeményezésére létrejött *Antifasiszta Blokk* keretében tömörülő különböző politikai erők (Poalej Syjon Lewica, Hechaluc i Haszmer Hacair, Partia Syjonistów, a Bund, az ifjúság szervezete a Dror, és a PPR) egyetértésével megalakult a *Zsidó Harci Szervezet (Zydowska Organizacja Bojowa)*, mely *Mordechaj Anielewicz* vezetésével kezdte meg működését. A londoni lengyel kormány hazai kirendeltsége (Delagatura) kezdeményezésére 1942. szeptember 27-én megalakult a Konrad Zegota nevet viselő Zsidó Népegyesület Segítő Bizottság, mely röviddel azután — 1942. december 4-től — Zsidókat Segítő Tanács (Rada Pomocy Zydow) „Zegota” fedőnéven, lényegében pártközi delegátusok irányításával működött tovább. A zsidókat segítők között a kommunisták, szocialisták, parasztpártiak éppúgy megtalálhatók voltak, mint a Honi Hadsereg és a Népi Gárda, a Parasztszázaljak, a Biztonsági Hadtest, a Cserkész Szövetség aktivistái, vagy a katolikus papok. Waclaw Poterański szerint „...zsidókat segítő akciókban megközelítőleg egymillió lengyel vett részt.”

A gettó hétköznapi élete is *szervezetnek* bizonyult. Ruta Sakowska összesítése szerint 1940 április végéig a gettóban 878 házban (épületben) 778 házbizottság tevékenykedett. 1940 szeptemberében a házbizottságok száma elérte az ezret, 1942 januárjában már 1108 működött. (Egy-egy bizottság hét tagból állt: elnök, elnökhelyettes, titkár, pénztáros, három ellenőrző választmányi tag.) A különböző zsidó politikai, közigazgatási és fegyveres szervek, csoportok működését széles és megbízható „információs lánc” segítette, egyes csoportok (személyek) jelentős pénzüsszegek, anyagi értékek felett rendelkeztek. Úgy is lehet fogalmazni, hogy *a német alaposág a zsidó kitartásba, ötletességbe* ütközött.

A varsói gettó igazi kálváriája 1942. július 22-én kezdődött. A német hatóságok az „éhséggel való gyilkolás” ütemét, az áldozatok számát túl alacsonynak találták. Ezért parancsot kaptak a gettó kiürítésére, a varsói zsidókérdés megoldására. „Már jóval július 22-e előtt elterjedt a hír, hogy a varsói zsidókat deportálni fogják, ahogy a lublini, krakkói, lódzi és más városokbeli zsidókkal történt... A zsidók nem hitték el” olvashatjuk Battaglia könyvében. Valóban így volt. A zsidó vezetők nem tudatták a közelgő veszélyt! „A helyi szervezetek vezetői, de a Nyugaton működő zsidó szervezetek vezetői ugyancsak nem fújták meg a vészharsonát. A fasiszták aljas hazudozásait, félrevezetéseit nem leplezték le kellően és idejében! Itt és ebben a tényben rejlik az oka annak, hogy a varsói gettó felkelése csak akkor következett be, amikor a gettóból már teljes fél millió (a források szerint 300 ezer — L. I.) zsidót kinhalálra hurcoltak a fasiszták. Itt és ebben a tényben rejlik az oka annak is, hogy a varsói gettó felkelése mellett csak kisebb zsidó ellenállásokat jegyezhetett fel a történelem!” A gettó világhírűvé vált adatgyűjtő-levéltárosa saját szemével győződött meg arról, hogy a gettó peremén létesített rakodókról (Umschlagplatz) hetente — a zsidó rendőrség aktív közreműködésével — sok ezer embert szállítottak el. Voltak napok, amikor 8—12 ezer embert hurcoltak el a gettóból. Ez pedig nem volt titok. Az emberi képzeletet felülmúló öldöklés 1942. július 22-től szeptember 11-ig „...azaz tisa-beavtól roshasana vigiliájáig tartott. Ötvenhárom nap leforgása alatt a hitleri fenevad egy háromszázezer főből álló közösséget irtott ki. A háromszázezerből kb. ötven-

ezren gyerekek voltak. Lekaszálták, gyökerestül kitepték őket, irgalom nélkül...” Ringelblum, az egyik legtájékozottabb zsidó funkcionárius is igen későn, csak 1942. október 15-én tette fel a kérdést: „Miért nem kezdtük meg az ellenállást nyomban, amikor a még megmaradt 300 000 zsidó Varsóból való deportálását megkezdték? Miért hagytuk, hogy mint vágóhídra küldött juhokat hurcoljanak el?”

A gettóban is tudtak az elhurcoltak sorsáról. 1942 nyarán jelentések érkeztek a gettó vezetőségéhez a vidéki zsidó gettók „likvidálásáról”. Az *Oneg Szabat* elnevezésű dokumentációs és levéltári csoport vezetőjéhez is érkeztek hírek a zsidó gyermekek és aggok módszeres gyilkolásáról. Együttes, a gettóbeli ellenállás erőit összefogó, érdemi ellenlépésekre mégsem került sor.

1943 januárjában a „második” akció során 16 ezer zsidót akartak Treblinkába szállítani. A Zsidó Harci Szervezet részéről ekkor — 1943. január 18—22. között — dördültek el az első lövések. Pilichowski professzor megfogalmazásában „...ekkor ért véget a békés likvidáció időszaka”. A gettó egy része csataterévé változott. A német páncélozott járművek a nehézgéppuskával, gránátvetőkkel is felszerelt egységek kiszorultak a gettóból. „Csak” 6 ezer személyt sikerült Treblinkába hurcolni. A gettóban először fordult elő, hogy a rakodórampákról súlyos veszteségek árán szállíthatták el a halálraítélteket. A háromnapos összecsapásban 20 német meghalt, 70 pedig megsebesült.

A kibontakozó harcokra a lengyel ellenállás minden vonulata figyelte. A gettó falain az ellenállásra felszólító falragaszok jelentek meg. „Zsidók! A megszállók megkezdtek elpusztításokat második felvonását. Ne menjetek önként a halábra. Ragadjatok fegyvert. Baltával, késsel a kezetekben barrikádozzátok el házaiteket. (...) A segítség lehetősége a harcokban van.” A gettóban 1943 január végétől az ellenállás szervezésére, újabb csoportok kiképzésére igen nagy gondot fordítottak. A Zsidó Harci Szervezet a lakosságtól anyagi áldozatot és erkölcsi segítséget kért. „Zsidók! A német banditák nem sokáig élnek nyugodtan. A harc és az ellenállás zászlói köré hívunk benneteket. Rejtsétek el feleségeiteket, gyermekeiteket. Mindenki, lehetőségéhez képest álljon a hitleristák elleni harc szolgálatába. A Zsidó Harci Szervezet számít teljes anyagi és erkölcsi támogatásokra.”

A varsói gettó felszámolására szervezett tényleges „Grossaktion” 1943. április 19-én hűvét első napján kezdődött. A „Glos Warszawy” c. illegális újság tudósítása szerint „Elkezdődött a véres orgia”. A várt gyors siker azonban elmaradt. A gettó felkészült. Von Sammern-Frankenegg egységeit „...fél óra alatt szétverték... szinte letaglózták őket.” Az első sikertelen roham után a gettó elleni hadműveletek irányítását a könyörtelenségéről hírhedt Jürgen Stroop SS és rendőr vezérőrnagy vette át. A Főkörmányszóság egész területére általános készültséget rendeltek el. A „Glos Warszawy” szerint „A zsidó népesség ellenállása gyorsan fegyveres harcba ment át. A varsói gettó szűk területén hamarosan regulális katonaságot — tüzérséget, tankokat, valamint repülőgépeket vetettek be. Ezzel kezdetét vette a formális ostrom. Minden házért, minden lakásért harc folyt.” A gettófelkelés első sikereit a korabeli lengyel földalatti sajtó katonailag és politikailag egyaránt nagyra értékelte. „A zsidó népesség kiontott vérével borított gettó falai erőddé változtak, melyekért a hitleristák már öt napja hiába küzdenek. A gettó területe SS-ek és csendőrök tetemeivel van tele. A Vörös kereszt mentőkocsijai tömegével hordják a sebesülteket. Ez nem csak katonai vereség, hanem félreérthetetlen politikai kudarc is.”

A gettófelkelés vezetői tisztában voltak lehetőségeikkel: „Hadat üzenünk Németországnak. Elküldjük minden idők legkilátástalanabb hadüzenetét. [...] Megszervezzük a gettó ellenállását. Nem hiszük, hogy a gettót védeni tudjuk, de azt akarjuk, hogy a világ lássa elkészenedett küzdelmünket...” Stroop szerint olykor klasszikus harci módszereket kellett alkalmazni: „...gyors megközelítés, tűzparbaj, tarackok és légelhárító ágyúk... lángszórók bevetése és végül roham. A rohamosztagok méterről méterre nyomultak előre, hogy felfedjék a bunkereket. (...) Az egyik házat a másik után gyújtottuk fel. Kő- és téglarengetéből álló sivatagot hagytunk magunk mögött.” Május 8-án a németek behatoltak a Zsidó Harci Szervezet főha-

diszállásául szolgáló Mila utcai bunkerbe. A bentlevők nem adták meg magukat. A felkelés 24 éves katonai vezetője *Mordechaj Anielewicz* is öngyilkos lett. Az ellenállók azonban tovább folytatták a harcot. Stroop későbbi visszaemlékezése szerint a „...tényleges harcban töltött idő naponta tizenegy óra volt. Partizánharcok folytak minden éjjel.” A Kazimierz Moczarski-val folytatott beszélgetése során Stroop érzékeltette a gettóbeli állapotokat. „A gettóból szünet nélkül lövöldözés, robbantás, ágyúdörej, kiáltások, összeomló házak, tetőgerendák recsenésétől eredő zaj hallatszott, az égő házak lángját messziről lehetett látni.”

Egy idő után a robbantásokat túl költségesnek találták, ezért Stroop személyes parancsára az épületeket felgyújtották. „Nincs jobb, mint a tűz! Éppen ezért mindent felgyújtattam, amit csak lehetett.” Mordechaj Bebiryk költő a krakkói gettóból kiáltotta világgá: „*Ég! Ég a mi városunk! / Gonosz szelek felszítják a tüzet, / Mi is hamuvá és porrá változunk, / Véretekkel oltátok a tüzet!*” Stroop több módszer kipróbálása után a felperzselt taktikája mellett döntött. „A zsidókat tüzzel kell kifüstölni rejtékhelyeikről és barlangjaikból. Miért kéne az én alárendeltjeimnek közvetlenül csatáznok ezzel a csőcselékkel? Hadd gyúrja le az elleniséget a láng, meg a füst, sanyargassa és kergesse ki nomád védelmi állásaikból. Mi pedig — távolról, de egyben közel — nem kockáztatunk semmit. Egészen addig, ameddig a tűz ki nem kergeti a zsidókat a föl nem égett terület peremére. Akkor aztán bevetjük a tarackokat és a gépágyúkat. Kartáccsal lövetjük őket.”

A gettófelkelésben a nők is részt vettek. Stroop naplójában csodálkozva vetette papírra: „...nők is harcoltak a felkelők között. Ugyanúgy voltak felfegyverkezve, mint a férfiak. [...] Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy [a] nők mindkét kezükkel revolvvert tartottak és úgy lövöldöztek csapatainkra. Sokszor az utolsó pillanatig elrejtették ruhájukban a revolvereket és gránátokat... Fel kell gyújtanunk a házakat. Ez az egyetlen mód arra, hogy előjőjön ez a csőcselék, ez a piszkos fajta.” Stroop személyesen győződött meg arról is, hogy a „...zsidók [az] utolsó pillanatig lövöldöztek az égő házakból, azután levetették magukat az utcára, sokszor a negyedik emelet magasságából”.

A gettó csatornáiba helyezett füstgyertyák és egyéb — fulladást okozó — anyagok sem voltak hatásosak. A csatornák nem kerültek a németek kezére. Stroop 1943. május 12-én írott jelentésében utalt arra, hogy a felkelők naponta új taktikát alkalmaztak. „A zsidók visszavonulásukban mindig újabb és újabb ellenállási fészket teremtettek és az utolsó pillanatban sikerül megszökniük a padlásokon vagy a föld alatti vajatokon keresztül.” A zsidó védelmi állások elleni utolsó rohamra bevetették a rendelkezésre álló Waffen-SS és Wehrmacht-egységeket, a lett, litván és ukrán fasisztákból álló különítményt. Tankok, páncélozott járművek, tüzérség, géppuskás és lángszórós csoportok támogatták a koncentrált támadásban résztvevőket. Az életben maradt felkelők — reménytelen helyzetük tudatában is — vállalták sorsukat, a „zsidó Sztálingrádnak” nevezett gettó nem adta meg magát. Sós Endre találóan fogalmazott: „Az a drámai kép, amellyel a varsói hősök harca végződik, hogy az utolsó harcos az egyetlen megmaradt ház tetején zászlóba burkolja magát és a tűzbe ugrik: évszázadokra szóló jelkép marad... hitvallás arról, hogy a méltó halál is jobb a rabszolgaságnál.”

A Nagy Akció a varsói — *Thlomacka* utcai — zsinagóga május 16-i felrobbantásával fejeződött be. A robbantást személyesen Stroop, a varsói gettó hóhéra végezte. „A tüzes robbanás a felhőkig emelkedett. Iszonyatos detonáció. A színek valóságos tűzijátéka. A zsidóság felett aratott diadal felejthetetlen allegóriája. Véget ért a varsói gettó élete. Mert így akarta Adolf Hitler és Heinrich Himmler.”

A „Grossaktion”, a szégyenteljes tömegmészárlás, az egyenlőtlen küzdelem 1943. május 16-án 20 óra 15 perckor fejeződött be, Hans Frank főkormányzó is ezeket az adatokat rögzítette naplójában. Jürgen Stroop a varsói körzet (distrikt) SS és rendőrpáncsnoka 1943. május 16-i dátummal keltezett beszámolójában magabiztosan, a „mindig győzők” fölényességével állapította meg: „*A varsói zsidó városnegyed már nem létezik!* (...) A volt zsidó lakónegyedben jelenleg már nincs egyetlen vállalat [üzem]. Minden, ami valamilyen értéket képviselt: nyersanyag és gép kimentődött és raktárakba került. Minden, a városnegyedben levő

épület stb. elpusztult. Egyetlen kivétel, a Biztonsági Rendőrség Dzielna utcai börtöne, amely kimaradt a pusztításból.”

A „Grossaktion” áldozatainak számáról — ebben az esetben is — különféle számadatok ismeretesek. Stroop jelentésében a következőképpen fogalmazott: „Hála a szüntelen és fáradhatatlan tevékenységnek, az akcióban résztvevő erőknek sikerült *elfogni*, illetve *ártalmatlanná tenni* 56 065 zsidót. Ehhez a számhoz hozzá kell adni azokat a zsidókat, akik a tűz, a robbantások következtében haltak meg. Ezek pontos számát nem lehetett megállapítani.” A gettó eleni hadműveletben egyúttal a varsói „lengyelek” egy részével is szerettek volna leszámolni. Stroop elképzelése szerint a „Grossaktion” fel kellett használni kellemetlenkedő *lengyelek* likvidálására is. „A gettóban rengeteg zsidó esett el, és még sokan fognak elesni. Ezért senkinek sem tűnik fel majd, ha több ezer lengyelt még melljük fektetünk.” A varsói zsidó gettó területén — több szerző szerint — 70 ezerre tehető az elpusztítottak száma, mintegy 7 ezer zsidó a közvetlen harcokban esett el.

A varsói gettóban történeteknek európai jelentőségük lett. „A varsói gettó tragédiája után — olvashatjuk Roberto Battaglia könyvében — az ellenállás már nem csupán választás a jó és rossz, az elnyomottak védelme és az elnyomás között, hanem alapvető választás az emberiségbe vetett hit és az emberi mivolt megtagadása között. (...) Nem természetlen és nem merül ki önmagában a Varsóban hozott áldozat... Azok, akik túléltek a gettót, fegyvert ragadnak, s nem is egy távoli napon [1944. augusztus 1-én — L. I.] döntő felkelés tör ki: mind egy szálig elesnek harci állásaikban, a romok és a tűzvész közepette, közvetlen közelről, halálos öléssel ölelve át üldözőiket.”

Arie Wilner a Zsidó Harci Szervezet (ZOB) és a varsói ellenállás összekötője találó szavakkal jellemezte a gettóbeli fegyveres csoportok áldozatvállalását: „Mi nem a saját életünket... [hanem] emberi méltóságunkat akarjuk megmenteni.” Roberto Battaglia olasz történész így emlékezett meg a gettóbeli hőstettéről: „A zsidók olyan bátorságról tettek tanúbizonyságot az egyénin túlmutató érdekek védelmében, melyekért érdemes élni és meghalni.” Marian Kann *Na oczach świata* c. könyvében a gettófelkelők belső indítékait, céljait a következőképpen fogalmazta meg. A gettóbelieliek „...megértették, hogy nem a halál a legfontosabb. Fontosabb az ügy, amiért meghalnak. Éppen ezért, amikor elérkezett a gettófelkelés [és nem lázadás, ahogy több cikkben olvashatjuk — L. I.] felszámolásának órája, a zsidó harcosok az egész zsidóság nevében határoztak s fegyverrel a kézben haltak meg. Nem tudták előre, hogyan végződik az egyenlőtlen küzdelem. Meg kellett halniok, de nem hitványul, nem értelmetlenül pusztultak el. Csak halálukkal védhették meg becsületüket, emberi méltóságukat. Ezért választották a harcot...”

*

A lengyel történetírás adatai szerint a háború éveiben 6 millió 28 ezer *lengyel állampolgár* pusztult el.

A *lengyelországi* zsidó népesség veszteségeiről *különböző* adatot olvashatunk (a kutatók és statisztikák 2 millió 350 ezer; 2 millió 600 ezer; 2 millió 800 ezer; 3 millió 271 ezer személy elpusztítását regisztrálták). Még ma is sok a bizonytalan szám. Az azonban bizonyos, hogy a háború előtti lengyelországi zsidó népességből 90 ezer személy, a 6 ezer rabbiból mindössze 25 maradt életben.